

Vajda Júlia – Vajda Mihály

Kiállítható-e az eltűnt tradíció?

A budapesti Zsidó Múzeum új kiállításáról

Egy Budapesten élő soá-túlélő és lánya elindulnak megtekinteni a Budapesti Zsidó Múzeum újonnan megnyílt állandó kiállítását. Mire számítanak? Kétségtelen, vannak elvárásaik. Jártak már hasonló múzeumokban.

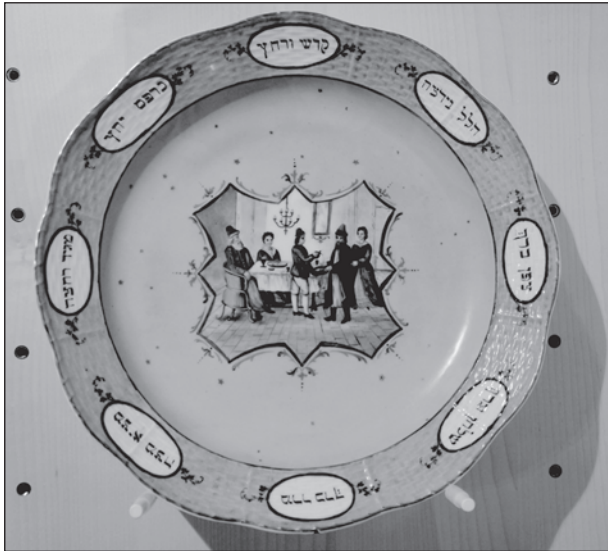
ábrázolni, mint egy igen erős hangsúllyal a zsidóság huszadik századi traumájára. Ahogy Young – akit talán a leginkább ismerünk azok közül, akik a holokauszt emlékművekben megtestesülő emlékeztéssel foglalkoznak – is írja, a berlini múzeum esetében már Liebeskind épületterve is arról kívánt szólni, illetve az volt az építész kérdése, hogy hogyan lehet hangot adni a hiánynak. A hiánynak, az űrnek, amelyet a német világban, a német kultúrában a soá teremtett. Az épületet felépítették, aztán egy évig üresen állt: ez is a hiányt szimbolizálta.

A Budapesti Zsidó Múzeum új állandó kiállítása kapcsán adott interjújában Toronyi Zsuzsa arról beszélt, hogy a holokausztot nem lehet múzeumban megmutatni. Igaza van. Nem sikerült ez a legnagyobb holokauszt-múzeumoknak sem. Hisz a világ talán legnagyobb holokauszt-múzeuma, a Yad Vashem is inkább csak in-

Emlékeznek rá például, hogy belépve Európa valószínűleg legnagyobb zsidó múzeumaiba, a 2001 szeptemberében megnyílt berlinibe, azzal szembesültek, hogy szokatlan módon a múzeum anyagát nem lineárisan rendezték el, nem egy, hanem három – ráadásul ferde – tengely mentén. A kontinuitás tengelye mellett, amely a német zsidóság történetét mutatja be, kiindulva onnan, hogy a középkorban a Rajna menti kereskedőutakon letelepedtek, s létrehozták közösségeiket Speyerben, Wormsban, Mainzban, hogy aztán ezek később jelentős zsidó kulturális centrumokká fejlődjenek, s amelyek fennmaradtak egészen a soáig, a másik két tengely, a száműzetés, illetve a holokauszt tengelye. E két utóbbi, illetve a holokauszt-torony és a száműzetés kertje azt üzenik, hogy a zsidóság történetét 2001-ben Berlinben nem lehetett másképpen

formációkkal áraszt el, s nem teszi igazán lehetővé az átélést. A berlini múzeum holokauszt-tengelye ugyanakkor azzal, hogy nem a holokauszt történetét akarja elmesélni, hanem néhány tárgyon keresztül néhány ember történetéhez visz el bennünket, éppen az átélést teszi lehetővé. Hiszen az ott elbeszélte történetek nem informálni akarnak, nem oktatnak, hanem hatnak ránk – nem az értelmünkkel, hanem az érzelmeinkkel kell befogadnunk őket.

Persze fel kell vetnünk a kérdést, hogy egyáltalán össze lehet-e hasonlítani múzeumokat, hiszen mindegyik máshol van, s ezért, s ettől függetlenül is, más közönséget kíván megszólítani. A Yad Vashem nyilván egészen más, mint a berlini és a budapesti múzeum. Nemcsak, hogy az egészen más történelmű Izraelben van, de nem is általában zsidó múzeum, hanem kifejezetten holokauszt-múzeum kíván lenni. Budapest és Berlin azonban – hisz két, holokausztot megélt, európai város – talán összevethető. Összevethető, de mégis óriási közöttük a különbség.

A berlini zsidóság megsemmisült. Ez akkor is így van, ha a háborút követően az elmeneült zsidók egy része visszatért a városba; és érkeztek máshonnan nem német zsidók, akik aztán – akárcsak elődeik – elnémetesedtek. A budapesti zsidóság jelentős része viszont megmaradt, még ha a nyilas korszakban több ezer zsidót lőttek is a Dunába, s indítottak el halálmenetben a német határ, s onnan koncentrációs táborok felé, hiszen a gettót nem deportálták. Így az űr, amire Liebeskind a múzeum épületét építette, Budapestre semmiképpen sem jellemző.

Egy másik fontos különbség: a berlini zsidó

múzeum németek műve, függetlenül attól, hogy milyen számban vettek részt a létrehozásában nem zsidó származású németek. S nem lehet arról sem megfedkezni, hogy 1968 utáni németeké: olyan generációké, amelyek már egyértelműen és világosan elhatárolódtak országuk náci történelmétől: ők nyitották az első zsidó kiállítást Berlin város múzeumában 1971-ben, a mai zsidó múzeum pedig része a városi múzeumnak. A budapesti kiállítást ezzel szemben nem Budapest városa, hanem a hitközség hozta létre, még ha azt a budapesti modern kultúra – ahogy a budapesti zsidó kulturális fesztivált is – valószínűleg fontosnak is tartja. Ezzel függ össze talán az is, hogy a berlini múzeum épülete meghatározó része a Múzeumnak – nem abszurd azt állítani, hogy a zsidó múzeum azonos az épülettel, hiszen maga az épület arra jött létre, hogy otthont adjon ennek a múzeumnak – a magyar pedig Budapest legjelentősebb zsinagógájának – egy 1932-ben, a múzeum számára épült – toldalékában van elhelyezve.

A leglényegesebb valami tisztán szellemi: a német kultúra, részben azáltal, hogy zsidók nélkül maradt – radikálisan megváltozott. Kemény István, Földényi F. László esszéjét elemezve, s rá hivatkozva, úgy fogalmaz: „a német '68-asok már jó húsz évvel ezelőtt teljes győzelmet arattak. Leszámoltak a szüleikkel, nagyszüleikkel, a náci múlttal – de leszámoltak sok minden mással is. A művészetben például a transzcendenciával vagy a nagysággal. Mindennek eredménye pedig »fatális közép-szerűség«”. A magyar kultúra ezzel szemben kettészakadt. A nép-nemzetiek vállalják a múltat, elfogadják a magyar múltat a maga egészében, sok-

szor dicsőítik is, lényegében a németek művének tekintett holokauszttal együtt. A liberális, világra nyitott kultúra pedig, amely aljas örületként nem hagyja feledésbe menni a soát, s így kritikus az egész magyar múlttal szemben, létrehozott valamit. Valamit, ami nyitott a világra. Amiben – s itt most nem az irodalmi színvonalon van a hangsúly – helye van Nádasnak, Závadának vagy Zoltán Gábornak is. Szerzőknek, akiknek azért is fontos, hogy emlékezzenek, hogy emlékezzünk a múlt ezen szakaszára, hogy szembenézzünk vele.

Magunk, akik ehhez a kultúrához, kulturális szegmenshez tartozunk, s akik nem csak láttuk a

berlini múzeumot, de akikre alapvető benyomást is tett az – nyilván nem tudatosan –, azzal indultunk neki megnézni a kiállítást, hogy ott valamit ebből a szembenézésből, a magyar-zsidó történelemmel, s annak részeként a magyar soával való szembenézésből is találni fogunk. Meglepetve tapasztaltuk, hogy a szép és ízléses kiállítás valami egészen másról szól. A zsidó életnek, a vallásos zsidó életnek, hétköznapjainak és ünnepeinek, s nem sajátosan a magyarnak, egy olyan – majdhogynem időtlen, legalábbis a történelemtől nem teljesen elvágtott, de arra kevésbé reflektáló – bemutatásával találkozunk, amiben csak minimális helye volt a múltnak,

a zsidóság magyarországi történetének. Mintha a szebbnél szebb tárgyakat bemutató, azok vallási jelentéséről tanító tárgyakkal teli kiállítótérben csak háttérként lenne jelen a soá, s vele a vallásos zsidó világ: hisz a tárgyak – legalábbis mi úgy éljük meg – egy olyan, jobbra letűnt, vagy legalábbis Magyarországon már lényegében nem létező zsidó élet kellékei lennének, amelyre szép, ugyanakkor igencsak fájdalmas emlékeznünk. Fájdalmas, mert bár nem tudhatjuk, hogy vajon az általános szekularizáció nem sodorta volna-e el teljesen ezt a világot, mi eltűntét nem tudjuk nem összefüggésbe hozni a holokauszttal is, sőt, leginkább azzal magyarázni. Persze, s erről nem szabad megfeledkeznünk, Magyarországon, különösen Budapesten – szemben Kelet-Európa többi ré-

99

HASZIDOK

FEHÉR LÁSZLÓ

Budapest, 1982

olaj, vászon

ajándékozás, 1980-as évek eleje

HASIDIC MEN

LÁSZLÓ FEHÉR

Budapest, 1982

Oil on canvas

Present, early 1980s

Fehér László a kortárs magyar festészet kiemelkedő alakja, az 1960-as évek óta készít zsidó témájú műveket. A Gazdátlan temető-sorozat és az LT (Diptichon) című képek után az 1980-as években mélyül el érdekli a zsidó vallás és a zsidó identitás különböző - földrajzi, vallási vagy akár egészen személyes, családi - rétegei iránt. Kiemelkedő alkotása a Diaszpóra, amelyen egy széttörözött macosz látható, utalva ezzel nemcsak a szétszóródott zsidóságra, de a széttörtött kótblára is. Másik ekkor készült főműve az Ünnepek című sorozat, amelyben a zsidó vallás liturgikus tárgyait jeleníti meg festői stílusban. Haszidok című képe a festőre jellemző hiperrealista stílusban készült. A fotószerű, valóságához stílus kissé elidegenítő hatása, a környezeti elemek hiánya mintha időtlené, földrajzi helyszínektől függetlenné és egyben kissé személytelenné is tenné a pajoszos ortodox férfiakat és ezáltal magát a zsidó identitást is.

László Fehér is a contemporary Hungarian painter who has been attracted to Jewish themes since the 1960s. His interest in Jewish religion and the expressions of Jewish identity intensified in the early '80s, after painting the 'Abandoned Graveyard' and 'LT' (Diptichon) 'Diaspora' is an outstanding treatment of this subject, depicting a broken matzah, which is a reference to the Jewish people living in dispersion, and also to the broken tablets. His other major work, 'Holiday', a series on Jewish holidays dates back to this same period. In 'Holiday', he artistically portrayed liturgical objects of the Jewish religion. 'Hasidic Men' was painted in the hyperrealistic style, which could be mistaken for a fine art photograph. The lacking background details, the orthodox men wearing sidelocks add to making Jewish identity timeless, location independent, and somewhat impersonal.

szével, s talán Európa számos egyéb országával is –, van ma is zsidó élet. Olyan zsidó élet, amely – miközben kérdés, hogy mennyiben kontinuum folytatása a háború előttinek – bár a résztvevők többségének intenciója szerint semmiképpen nem szeretne már visszatérni a halácha mind a 613 szigorú szabályához, igenis hiányolja a valaha volt vallásos zsidó élet szabályrendjének tudását, mindazt a tudást, amelyet ez a kiállítás – a tér adta sajnálatosan szűkös keretek között – jól rendezetten és szép tárgyak révén elbeszél. Elbeszél arról, hogy hogyan él egy vallásos

A kiállításon Kőbányai János fényképezett

zsidó, milyen – a mai nézőnek, talán sokszor még a zsidónak is ismeretlen – tárgyakat használ hétköznap, hogy azokon milyen jelek mire utalnak, hogy milyen ünnepeket ül, s ezeknek milyen tárgyi kellékei vannak. Megmutatja, hogy hogyan néz ki a férfiak imájának elengedhetetlen kelléke, a tfilin és a talesz, a zsidó otthon elengedhetetlen kelléke, az ajtófélfára szegezett s a tóra egy darabkáját tartalmazó mezüze, hogy hogyan igazít el a hetiszakas olvasásakor a tóra-vért. Látjuk azt is, hogy miben más a hanukia, a hanukai gyertyatartó, mint a közönséges menóra, hogy hogyan rendezzük el a rituális étkeket a szédertálon, s hogy mire való sátorosünnepekkor az etrog és a luláb. A felsoroltak és sok egyéb, persze itt fel nem sorolt szép kiállítási tárgyat megtekinteni, funkciójukat megérteni, igazán érdemes elmenni és megtekinteni mindazoknak, akikben a zsidó vallási tradíciókat illető hiányérzet munkál, akik szeretnék tudni, hogy mi volt, s hogyan élt az a világ, amely a soával eltöröltetett. És bízunk abban is, hogy az ideiglenes – de ma még megtekinthető – kiállítás helyén, a múzeum másik emeletén, hasonlóan szép és izléses formában a későbbiekben e kiállítás „történeti tengelye” is létre fog jönni.